УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ
НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС ГЕРОЇВ НЕБЕСНОЇ СОТНІ – МУЗЕЙ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ

ПЕРШИЙ МАЙДАН: ЛЮДИ ТА ПОДІЇ

КОРОТКИЙ ДОВІДНИК

ВСТУП

Упродовж майже 70 років Україна перебувала у складі Радянського Союзу – тоталітарного державного утворення, керованого комуністичною партією. У складі цієї імперії перебувала низка так званих радянських республік, а столицею була російська Москва.

Проте вже в середині 80-х років XX століття Радянський Союз переживав масштабну кризу, що охопила більшість галузей. Щоб врятувати державу, комуністична партія вдалася до певної лібералізації суспільного та політичного життя, ініціювавши «перебудову». Це стало поштовхом до відродження національних рухів в окупованих Росією республіках. Однак до кінця 80-х років XX століття суперечності й непослідовні дії у здійсненні реформ лише поглибили суспільну кризу та викликали невдоволення тієї частини суспільства, яка прагнула цілковитого повалення тоталітарного режиму.

На початку 90-х років XX століття в Україні відбулися парламентські вибори, де чверть мандатів отримали національно-демократичні кандидати. Хоча більшість – 239 депутатів – становили комуністи. Незважаючи на це, у липні 1990 року Верховна Рада УРСР ухвалила Декларацію про державний суверенітет України, де йшлося про широку політичну та економічну автономію. Проте документ передбачав, що у подальшому Україна увійде до оновленої радянської імперії шляхом укладання нового «союзного договору». Комуністи розглядали це як поступку, що дозволяла подовжити життя Союзу. Водночас національно-демократичні сили вважали Декларацію першим кроком на шляху до проголошення повної незалежності та організовували численні акції, де закликали не підписувати новий союзний договір.

Українській молоді такі акції здавалися не надто дієвими. Орієнтуючись на своїх однолітків, які відіграли важливу роль у подіях «оксамитових революцій» у Східній Європі наприкінці 80-х років XX століття, що спричинили повалення комуністичних режимів, українські студенти шукали ефективніші інструменти, які дозволили би позбутися диктату комуністичної партії та наблизити незалежність України.

Голодування було визнано найбільш оптимальною формою протесту, яка давала можливість, на думку організаторів, домогтися поставлених цілей. Так почалися події, що увійшли в історію як Революція на граніті. Вони стали каталізатором змін, що посприяли відновленню української незалежності, боротьба за яку тривала впродовж XX століття: від проголошення УНР, діяльності ОУН й УПА, шістдесятників, дисидентів до українських Майданів, серед яких першим масовим протестом стали події жовтня 1990 року на гранітних плитах середмістя Києва.

ДЕ ВІДБУВАВСЯ ПРОТЕСТ

Основною локацією студентського протесту була площа Жовтневої революції у Києві, нинішній майдан Незалежності. Тут розгорнули наметове містечко та розставили розкладачки для голодуючих.

На стрічці, якою був огороджений табір, протестувальники повісили аркуш з написом «майдан Незалежності».

Кордони міліції навколо наметового містечка у середмісті столиці. Вигляд табору протестувальників. Світлина Миколи Кучеренка з цифрового архіву Національного музею Революції Гідності (НМРГ).

ЧОМУ ПРОТЕСТИ ОТРИМАЛИ НАЗВУ «РЕВОЛЮЦІЯ НА ГРАНІТІ»

Площа, де відбувалося студентське голодування, на той час була облицьована гранітними плитами. До п'ятої річниці з ініціативи Олеся Донія було видано книжку «Студентська революція на граніті».

Після цього протест, який до того називали Студентським голодуванням на граніті, отримав назву «Революція на граніті».

Вигляд табору протестувальників. Світлина Миколи Кучеренка з цифрового архіву НМРГ.

ЯК НАРОДЖУВАВСЯ ПРОТЕСТ

Обговорюючи антикомуністичні протести ровесників з інших країн (Чехословаччини, Болгарії, Румунії, Польщі, а також Китаю), українські студенти прагнули демократичних змін у своєму суспільстві та державі.

Ідея голодування народилася влітку 1990 року в середовищі Студентського братства Львова (СБЛ) під час відзначення п'ятсотріччя Запорозької Січі. Ініціатори орієнтувалися на болгарських студентів, які у 1989 році оголосили голодування проти керівництва країни.

Студентське братство Львова налагодило контакти з іншими українськими студентськими об'єднаннями, зокрема Українською студентською спілкою (УСС). На спільній нараді ухвалили рішення розпочати акції протесту на початку жовтня 1990 року.

Учасники Студентського братства Львова. Світлину надано СБЛ, з цифрового архіву НМРГ.

ХТО ОЧОЛИВ ПРОТЕСТ

Лідерами та натхненниками протесту стали голова СБЛ Маркіян Іващишин і голова УСС Києва Олесь Доній. Співголовою акції був керівник УСС Дніпродзержинська (нині Кам'янське) Олег Барков.

Зліва направо: голова УСС Дніпродзержинська (нині Кам'янське) Олег Барков, секретар СБЛ Ігор Коцюруба, голова УСС Києва Олесь Доній.

Джерело: https://gazeta.ua/articles/history-journal/_na-shostij-den-yisti-ne-hochesh-nichogo-ne-bolit-ti-vilnij-i-vsih-lyubish/987292

Голова СБЛ Маркіян Іващишин і поет, народний депутат СРСР від демократичних сил Ростислав Братунь у студентському наметовому містечку.

Джерело: https://zbruc.eu/node/42191

ГОЛОДУВАННЯ ЯК ФОРМА ПРОТЕСТУ

Голодування – одна з найрадикальніших форм протесту. Учасники готові були на найвищу жертву – голодувати до загибелі. Тож ідея жертовності стала однією з наріжних при підготовці акції. Радянська система суворо карала за інакодумство. Будучи готовими до арештів, учасники акції спиралися на ідею ненасильницького спротиву.

За словами організаторів акції, голодування мало стати емоційним чинником, який підняв би українську молодь на загальноукраїнський страйк заради вимог, висунутих голодуючими.

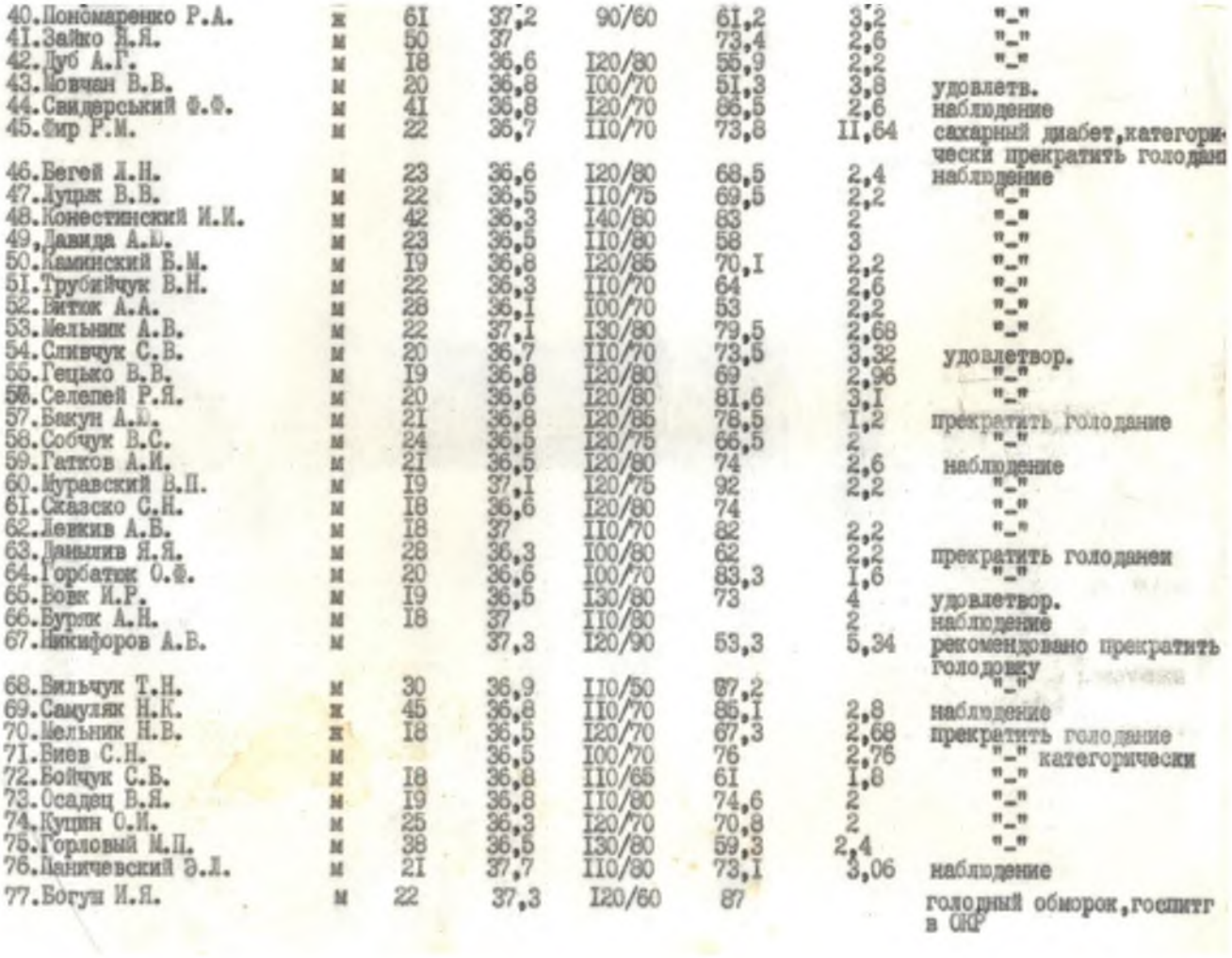

40. Пономаренко Р.А.	ж	61	37,2	90/60	61,2	3,2	"-"
41. Зайко Я.Я.	м	50	37		73,4	2,6	"-"
42. Дуб А.Г.	м	18	36,6	120/80	55,9	2,2	"-"
43. Ковчан В.В.	м	20	36,8	100/70	51,3	3,8	удовлетв.
44. Свидерський Ф.Ф.	м	41	36,8	120/70	86,5	2,6	наблюдение
45. Фир Р.М.	м	22	36,7	110/70	73,8	11,64	сахарный диабет, категорически прекратить голодан
46. Вегей Л.Н.	м	23	36,6	120/80	68,5	2,4	наблюдение
47. Дуряк В.В.	м	22	36,5	110/75	69,5	2,2	"-"
48. Конестинский И.И.	м	42	36,3	140/80	63	2	"-"
49. Давида А.Ю.	м	23	36,5	110/80	58	3	"-"
50. Каминский Б.М.	м	19	36,8	120/85	70,1	2,2	"-"
51. Трубийчук В.Н.	м	22	36,3	110/70	64	2,6	"-"
52. Битик А.А.	м	28	36,1	100/70	53	2,2	"-"
53. Мельник А.В.	м	22	37,1	130/80	79,5	2,68	"-"
54. Сливчук С.В.	м	20	36,7	110/70	73,5	3,32	удовлетвор.
55. Гецько В.В.	м	19	36,8	120/80	69	2,96	"-"
56. Селепей Р.Я.	м	20	36,6	120/80	81,6	3,1	"-"
57. Бакун А.Ю.	м	21	36,8	120/85	78,5	1,2	прекратить голодание
58. Собчук В.С.	м	24	36,5	120/75	66,5	2	"-"
59. Гатков А.И.	м	21	36,5	120/80	74	2,6	наблюдение
60. Муравский В.П.	м	19	37,1	120/75	92	2,2	"-"
61. Сказско С.Н.	м	18	36,6	120/80	74		"-"
62. Левкив А.Б.	м	18	37	110/70	82	2,2	"-"
63. Данылив Я.Я.	м	28	36,3	100/80	62	2,2	прекратить голодание
64. Горбатик О.Ф.	м	20	36,6	100/70	83,3	1,6	"-"
65. Вовк И.Р.	м	19	36,5	130/80	73	4	удовлетвор.
66. Буряк А.Н.	м	18	37	110/80		2	наблюдение
67. Никифоров А.В.	м		37,3	120/90	53,3	5,34	рекомендовано прекратить голодовку
68. Вильчук Т.Н.	м	30	36,9	110/50	87,2		"-"
69. Самуляк Н.К.	ж	45	36,8	110/70	85,1	2,8	наблюдение
70. Мельник Н.В.	ж	18	36,5	120/70	67,3	2,68	прекратить голодание
71. Виев С.Н.	м		36,5	100/70	76	2,76	"-" категорически
72. Бойчук С.Б.	м	18	36,8	110/65	61	1,8	"-"
73. Осадец В.Я.	м	19	36,8	110/80	74,6	2	"-"
74. Куцин О.И.	м	25	36,3	120/70	70,8	2	"-"
75. Горловый М.П.	м	38	36,5	130/80	59,3	2,4	"-"
76. Паничевский Э.Л.	м	21	37,7	110/80	73,1	3,06	наблюдение
77. Богун И.Я.	м	22	37,3	120/60	87		голодный обморок, госпитг в ОКР

Сторінка журналу, де фіксувався стан здоров'я учасників голодування. Копія з цифрового архіву НМРГ.

ПОЧАТОК

Акцію планували провести під будівлею Верховної Ради. Проте вранці 2 жовтня загони міліції оточили споруду. Частка мітингувальників, які вийшли на площу Жовтневої революції, вирішили розпочати протест там. Увечері на головній площі Києва з'явилося наметове містечко.

Перший день голодування. Світлина Олеся Пограничного з цифрового архіву НМРГ.

СИМВОЛ

Символом протесту стала біла пов'язка на головах його учасників. Її мали право носити лише ті, хто голодували. Інколи на пов'язках робили напис «Голодую» або «Я голодую».

Ще частина учасників носила чорні – ті, хто відповідав за безпеку голодувальників.

Учасники голодування. Світлина Миколи Кучеренка з цифрового архіву НМРГ.

Голодуючі студенти у білих пов’язках та охоронець табору із чорною пов’язкою на голові. Світлина Олеся Пограничного з цифрового архіву НМРГ.

ВИМОГИ ПРОТЕСТУВАЛЬНИКІВ

Незважаючи на відродження національних рухів наприкінці 80-х років XX століття, діяльність комуністів, які становили більшість в українському парламенті, гальмувала демократизацію суспільства та досягнення основної мети – здобуття незалежності України. Відповідно до цих завдань студенти – учасники голодування – висунули п'ять вимог.

- Відставка голови Ради Міністрів УРСР Віталія Масола.

- Дострокове припинення повноваження Верховної Ради УРСР та призначення нових виборів на багатопартійній основі восени 1991 року.

- Недопущення підписання нового Союзного договору.

- Повернення в Україну солдатів, які проходять строкову службу за межами держави, і забезпечення проходження служби на території республіки юнакам подальших призовів.

- Прийняття закону про націоналізацію майна Комуністичної партії УРСР та Ленінської комуністичної спілки молоді України (ЛКСМУ).

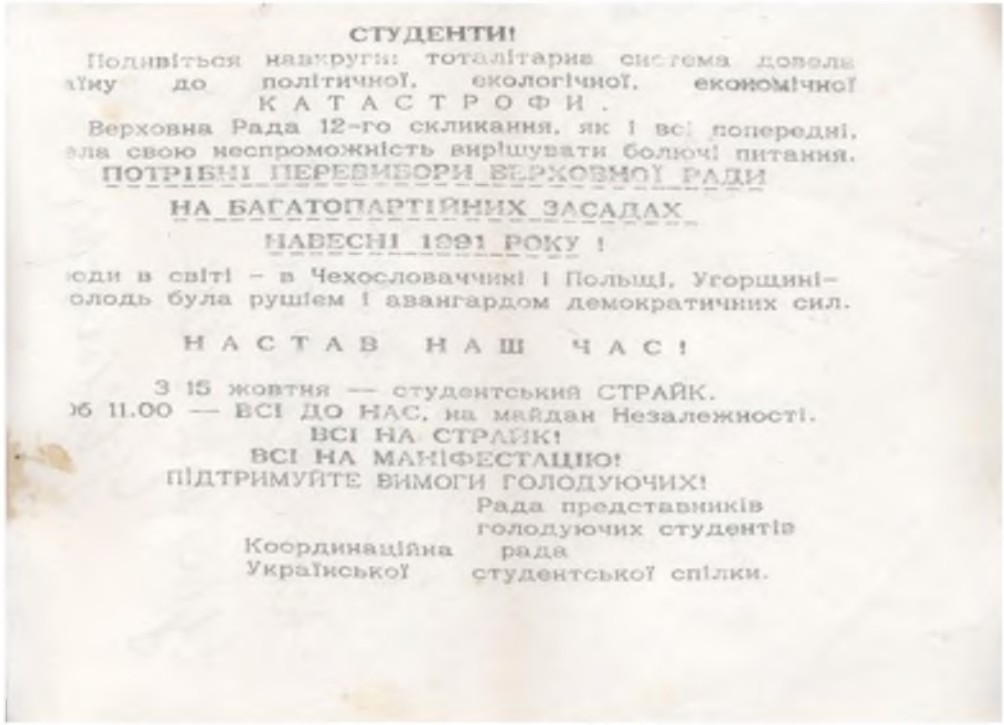

СТУДЕНТИ!

Подивіться навкруги: тоталітарна система довела
...ну до політичної, екологічної, економічної
К А Т А С Т Р О Ф И .

Верховна Рада 12-го скликання, як і всі попередні,
...ла свою неспроможність вирішувати болючі питання.
ПОТРІБНІ ПЕРЕВИБОРИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ
НА БАГАТОПАРТІЙНИХ ЗАСАДАХ
НАВЕСНІ 1991 РОКУ !

...оди в світі – в Чехословаччині і Польщі, Угорщині–
...олодь була рушієм і авангардом демократичних сил.

Н А С Т А В Н А Ш Ч А С !

З 15 жовтня — студентський СТРАЙК.
...б 11.00 — ВСІ ДО НАС, на майдан Незалежності.
ВСІ НА СТРАЙК!
ВСІ НА МАНІФЕСТАЦІЮ!
ПІДТРИМУЙТЕ ВИМОГИ ГОЛОДУЮЧИХ!

Рада представників
голодуючих студентів
Координаційна рада
Української студентської спілки.

Звернення учасників голодування до студентства. Копія з цифрового архіву НМРГ.

ПОБУТ ПРОТЕСТУВАЛЬНИКІВ

Наметове містечко мало чітку структуру: штаб, прес-службу, імпровізовану кухню, де стояли бідони та термоси з окропом для голодувальників, а з солодким чаєм для охорони. В одному з наметів було облаштовано капличку.

На верхньому й нижньому ярусах сходів по периметру розмістили охорону з чорними пов'язками на голові. На другому ярусі – голодувальники у білих пов'язках.

Протестувальники спали по 4–5 годин на добу.

Вхід до табору здійснювався за спеціальними перепустками. Новоприбулі проходили обов'язкову реєстрацію.

Табір мав медичну службу для обстеження голодуючих протестувальників.

Студент-медик Тарас Семущак перевіряє стан голодувальників.
Світлину надано СБЛ, з цифрового архіву НМРГ.

Тим, які перебували у критичному стані, рекомендували виходити з голодування, проте погоджувалися не всі.

Згідно з журналами реєстрації, у голодуванні загалом взяли участь близько чотирьох сотень осіб.

У наметове містечко провели телефон і встановили аудіоапаратуру – колонки та мікрофон. Містяни щодня приносили теплі речі, ковдри, термоси з окропом, чай, квіти, щоб підтримати та захистити протестну акцію.

Поштарі щодня передавали мешканцям табору листівки, телеграми, листи підтримки тощо.

Комендантом наметового містечка був студент Київського державного університету Тарас Корпало.

Життя наметового містечка. Світлину надано СБЛ, з цифрового архіву НМРГ.

ПРОТЕСТНІ АКЦІЇ

Важливим завданням, яке ставили перед собою протестувальники, було залучити до протесту якомога більше учасників.

Передусім орієнтувалися на студентську молодь. З цією метою активісти проводили різні акції, зокрема:

- ходу та пікетування закладів вищої освіти і підприємств;

- «живі ланцюги»;

- студентські страйки у вишах, до яких іноді долучалися підприємства;

- роздачу листівок.

Хода до будівлі Верховної Ради УРСР. Світлину надано СБЛ, з цифрового архіву НМРГ.

ВІДОМІ ПРОТЕСТУВАЛЬНИКИ

**В’ячеслав Кириленко,
Олег Тягнибок,
Ярослав Рущишин,
Павло Розенко,
Юрій Зубко,
Остап Семерак;
Анжеліка Рудницька;
Неда Неждана (Надія Мірошниченко);
Соломія Павличко,
Тарас Прохасько;
Вахтанґ Кіпіані
та інші.**

Анжеліка Рудницька

Олег Тягнибок

В’ячеслав Кириленко

Вахтанґ Кіпіані

Учасники голодування тоді і зараз. Джерело: https://www.depo.ua/ukr/politics/geroyi-revolyutsiyi-na-graniti-25-rokiv-potomu-02102015120700

ВІДОМІ УКРАЇНЦІ, ЯКІ ПІДТРИМАЛИ СТУДЕНТІВ

Народні депутати Ігор Юхновський, Степан Хмара та Яків Зайко, який у лютому 2014 року став одним із Небесної Сотні; актриса Ніла Крюкова; співаки Едуард Драч, Марія Бурмака, музичні гурти «Рутенія», «Мертвий півень», поетеса Ліна Костенко, письменники Олесь Гончар, Олесь Бердник, Ростислав Братунь, Оксана Забужко; дисиденти Оксана Мешко, Євген Пронюк, Василь Лісовий, Василь Овсієнко та інші.

Поетеса Ліна Костенко у таборі голодуючих студентів. Світлину надано СБЛ, з цифрового архіву НМРГ.

Василь Овсієнко, Оксана Мешко, Віктор Рог, Євген Пронюк, Василь Лісовий.
Джерело: https://ukrnationalism.com/interview/40-revoliutsiia-na-hraniti-tse-odni-z-naishchaslyvishykh-dniv-moho-zhyttia-viktor-roh.html

РЕЗУЛЬТАТИ РЕВОЛЮЦІЇ НА ГРАНІТІ

ВИКОНАНО

1. Непідписання нового Союзного договору в складі СРСР.
2. Прийняття закону про проходження строкової військової служби українцями тільки на території республіки.
3. Відставка голови Ради Міністрів УРСР Віталія Масола.
4. Утворено тимчасову комісію Верховної Ради УРСР з питання націоналізації майна Комуністичної партії УРСР та ЛКСМУ.

Плакати наметового містечка. Світлина Дмитра Вортмана з цифрового архіву НМРГ.

НЕ ВИКОНАНО

Не було проведено дострокові вибори депутатів Верховної Ради, внаслідок чого у парламенті лишалася комуністична більшість, що значною мірою вплинуло на уповільнення демократизації українського суспільства.

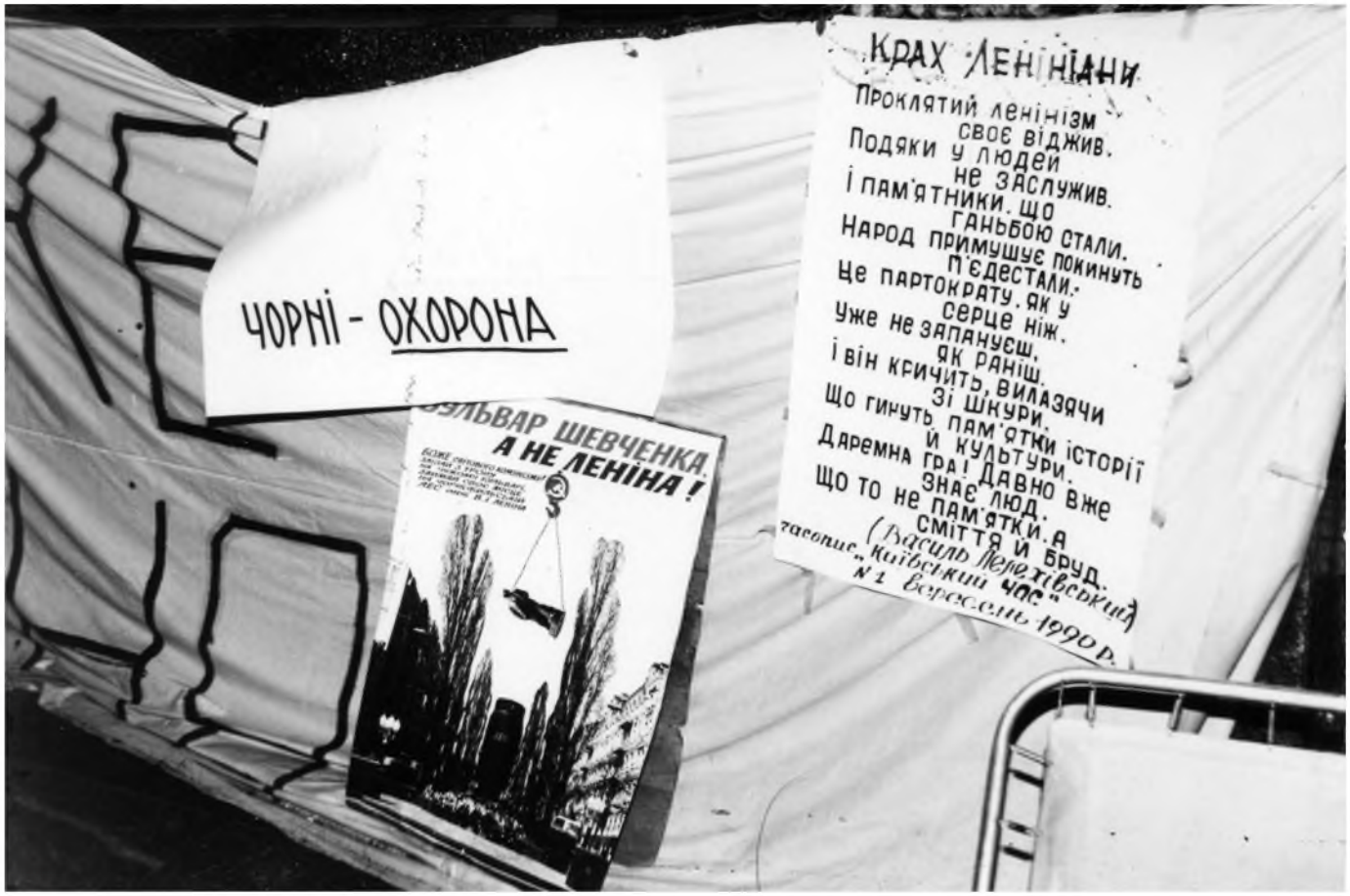

Плакати наметового містечка. Світлину надано СБЛ, з цифрового архіву НМРГ.

ЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТСЬКОГО ГОЛОДУВАННЯ НА ГРАНІТІ

Закладено традиції демократичних форм протесту – Майданів, які спиралися на ідею ненасильницького спротиву, передбачали високий ступінь самоорганізації та використання міського простору столиці шляхом організації наметового містечка як ознаки тривалого протесту.

Змінено вектор розвитку УРСР та створено передумови для ухвалення Акту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року, його підтримки на референдумі 1 грудня 1991 року та розпаду СРСР.

Доведено важливість і результативність боротьби за демократичні цінності та свободи.

Сформовано покоління активістів, які продовжили громадянську та політичну діяльність у незалежній Україні та стали активом наступних Майданів: Помаранчевої революції та Революції Гідності.

Євромайдан / Революція Гідності. Світлина Сергія Бабенка з цифрового архіву НМРГ.

2 жовтня

Початок студентського голодування на площі Жовтневої революції; розгортання наметового містечка. Пізно ввечері президія Київської міської ради народних депутатів надала дозвіл на масові заходи. Наметове містечко у центрі Києва стало легітимним.

3 жовтня

На площі налічувалося 49 наметів, голодувало 137 осіб. Протестувальників відвідали представники Верховної Ради УРСР, Укрпрофради, Міністерства вищої та середньої освіти.

4 жовтня

До наметового містечка продовжували прибувати студенти з Івано-Франківська, Сум, Рівного, Полтави, Дрогобича, Вінниці, Тернополя. Кияни допомагали всім необхідним.

5 жовтня

До табору голодуючих завітав голова Верховної Ради УРСР Леонід Кравчук. Зустріч транслювали у новинах по телебаченню, що стало інформаційним проривом. Акцію почали висвітлювати прогресивні періодичні видання, зокрема «Літературна Україна», «Вечірній Київ». Редакція «Радіо Свобода» озвучила списки студентів, які голодували.

6 жовтня

Урочисті збори учасників так званої Великої вітчизняної війни у палаці «Україна», які мали намір йти ходою до площі Жовтневої революції, покласти квіти до монумента «Великій Жовтневій соціалістичній революції» та знести табір протестувальників. Близько 50 тисяч киян вийшли на майдан для підтримки студентів. Неочікувано для усіх міліція також виставила захисний кордон. Все наметове містечко аплодувало міліції та дякувало за захист.

8 жовтня

До наметового містечка завітав письменник Олесь Гончар, який наступного дня показово вийшов з лав КПРС.

9 жовтня
Відбувся круглий стіл між делегаціями від Верховної Ради УРСР та студентів, на якому було досягнуто окремих домовленостей.

10 жовтня
У наметове містечко було проведено підсилюючу апаратуру.
9 депутатів з Народної Ради оголосили голодування на підтримку студентських вимог: Степан Хмара, Яків Зайко, Богдан Ребрик, Марія Куземко, Федір Свідерський, Леонід Горохівський та інші.

11 жовтня
У малій залі Федерації профспілок відбулася пресконференція лідерів студентства за участю Олеся Донія, Олега Баркова, Ігоря Коцюруби, Олега Кузана, Сергія Бащука, де було задекларовано основні вимоги студентів; оголошено заклик до суспільства підтримати акцію, обговорено умови голодуючих і засуджено дії влади.

10–14 жовтня
Активність пікетних груп, які вирушали з голодуючими до київських закладів вищої освіти й організовували «окупаційні страйки».
Вулицю Хрещатик було перекрито.

15 жовтня
Загальний студентський страйк у закладах вищої освіти. На майдані зібралося близько ста тисяч студентів, робітників, пересічних громадян, частка яких вирушила до будівлі Верховної Ради УРСР. Кілька десятків протестувальників прорвали міліцейський кордон та організували на площі перед нею ще одне наметове містечко з голодуючими.
Студенти заблокували Червоний корпус Київського університету імені Тараса Шевченка.
Того ж дня Олесь Доній озвучив вимоги протестувальників з трибуни Верховної Ради УРСР, а ввечері лідери акції виступили у прямому ефірі Центрального телебачення УРСР. Це стало першим офіційним визнанням протесту студентів в інформаційному просторі країни.

16 жовтня

Створено погоджувальну комісію Верховної Ради УРСР, на засідання якої запросили п'ятьох представників голодуючих: Маркіяна Іващишина, Олеся Донія, Олега Баркова, Сергія Бащука й Михайла Канафоцького. Учасники підписали документ, який передбачав, що в разі задоволення всіх вимог протестувальники припиняють голодування.

17 жовтня

Верховна Рада УРСР ухвалила постанову «Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 року»: за – 314, проти – 38 голосів. Студенти розібрали наметове містечко. Відбувся урочистий мітинг. Завершення протестів.

Рекомендована література

Книжки:

Островський І., Черненко С. Великий злам. Хроніка «Революції на граніті» 2–17 жовтня 1990 року. Київ: Агентство «Україна», 2000.

Студентська революція на граніті: альбом / автор і упоряд. О. Доній. Київ: Смолоскип; Тріумф, 1995.

Статті:

Грабченко Н. Спогади Кіпіані про Революцію на граніті: голодування, погрози та перемога. Суспільне. Культура. 2021. Джерело: https://suspilne.media/culture/182073-spogadi-kipiani-pro-revoluciu-na-graniti-goloduvanna-pogrozi-ta-peremoga/

Мельничук О. «Усі були проти системи», – спогади Сергія Годлевського про Революцію на граніті. Район. Історія. 2024. Джерело: https://history.rayon.in.ua/topics/693779-usi-buli-proti-sistemi-spogadi-sergiya-godlevskogo-pro-revolyutsiyu-na-graniti

Капсамун І., Поліщук А. 30 років Революції на граніті… День. 2020. Джерело: https://day.kyiv.ua/article/podrobytsi/30-rokiv-revolyutsiyi-na-hraniti

Пивоваров С. 34 роки тому в Києві почалась студентська Революція на граніті. Вона перемогла, але не зовсім. Подія в архівних фото. Бабель. 2024. Джерело: https://babel.ua/texts/111359-34-roki-tomu-v-kiyevi-pochalas-studentska-revolyuciya-na-graniti-vona-peremogla-ale-ne-zovsim-podiya-v-arhivnih-foto

Революція на граніті: нас можна назвати циніками, які готові загинути за ідею. Історична правда. 2022. Джерело: https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/10/2/161864/

Шурхало Д. Перший Майдан: 30-річчя Революції на граніті. Радіо Свобода. 2020. Джерело: https://www.radiosvoboda.org/a/revolutsiya-na-hraniti-studentske-holoduvannia/30874467.html

Рекомендовані відео

1. 16 днів. Революція на граніті. Джерело: https://www.youtube.com/watch?v=7NY_icyX2Tg
2. Революція на граніті. Чого і як домоглися учасники студентського голодування у жовтні 1990? Джерело: https://www.youtube.com/watch?v=k_iDCuXz0co
3. Революція на граніті. Як усе відбувалося. У 2 ч. Джерело: https://www.youtube.com/watch?v=O3Xx_Ros7CU (1 ч.); https://www.youtube.com/watch?v=I_L6ZgETIEE (2 ч.)
4. Революція на граніті: Що відбувалося за лаштунками. Джерело: https://www.youtube.com/watch?v=X2PltZc02dM
5. Розсекречена історія. Революція на граніті. Чи міг бути інший сценарій? Джерело: https://www.youtube.com/watch?v=FEnl9PluRGE
6. Революція на граніті – як це було? Джерело: https://www.youtube.com/watch?v=6AtFqTV4K9k